Kommunikativ-metodik yondashuv asosida milliy kontentli matnlar vositasida o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish

Saparbayeva Indira Shadibekovna
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti 3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada o‘zga tilli auditoriyada o‘zbek tilini o‘qitishda o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishning kommunikativ-metodik asoslari tahlil qilinadi. Milliy kontentli matnlarning o‘qish materiali sifatidagi o‘rni, ularni tanlash mezonlari hamda o‘qishning to‘rt turi (ko‘rib chiquvchi, tanishtiruvchi, o‘rganuvchi, qidiruvchi) bo‘yicha matn bilan ishlashning matnoldi, matnusti va matndan keyingi bosqichlarini qamrab oluvchi topshiriqlar majmuasi taklif etiladi. Kommunikativ yondashuv o‘qib tushunishni mexanik o‘qishdan ma’no izlash va undan muloqotda foydalanish jarayoniga aylantiradi.

Kalit so‘zlar: o‘qib tushunish, kommunikativ-metodik yondashuv, milliy kontent, matn, o‘qish turlari, o‘qish strategiyalari, ikkinchi til, o‘zbek tili.

Аннотация. В статье анализируются коммуникативно-методические основы развития навыков понимания чтения при обучении узбекскому языку в иноязычной аудитории. Предлагается комплекс заданий, охватывающих роль текстов с национальным содержанием в качестве материала для чтения, критерии их отбора, а также предтекстовые, надтекстовые и посттекстовые этапы работы с текстом по четырем видам чтения (просмотрщик, ознакомитель, изучающий, поисковый). Коммуникативный подход преобразует понимание чтения из механического чтения в процесс поиска смысла и его использования в общении.

Ключевые слова: понимание чтения, коммуникативно-методический подход, национальный контент, текст, виды чтения, стратегии чтения, второй язык, узбекский язык.

Abstract. The article analyses the communicative-methodical foundations of developing reading comprehension skills in teaching Uzbek to non-native speakers. It examines the potential of nationally oriented texts as reading material, the criteria for their selection, and proposes a set of tasks covering the pre-, while- and post-reading stages across the four types of reading (survey, skimming for gist, intensive and scanning). The communicative approach turns reading from mechanical decoding into meaning-making used for communication.

Keywords: reading comprehension, communicative-methodical approach, national content, text, types of reading, reading strategies, second language, Uzbek language.

O‘qib tushunish til o‘rganishning markaziy nutqiy ko‘nikmalaridan biri bo‘lib, u o‘quvchiga yangi til orqali axborot olish, bilim olamini kengaytirish va boshqa nutqiy faoliyat turlari uchun zamin yaratish imkonini beradi. O‘zga tilli auditoriyada o‘zbek tilini o‘qitishda o‘qish ko‘pincha matnni ovoz chiqarib o‘qish va so‘zma-so‘z tarjima qilishga qisqartiriladi, natijada o‘quvchi tovushni harfga moslab o‘qiy oladi-yu, o‘qiganini tushunishda va undan foydalanishda qiynaladi. Kommunikativ-metodik yondashuv esa o‘qishning bosh maqsadini ma’noni anglash va undan real muloqotda foydalanish deb belgilaydi.

Bunday yondashuvni amalga oshirishda o‘qish materialining sifati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Milliy kontentli matnlar – xalq og‘zaki ijodi, milliy urf-odatlar, hunarmandchilik va vatan mavzularini aks ettiruvchi matnlar – o‘quvchining tanish madaniy tajribasiga tayanib, matn mazmunini bashorat qilishni osonlashtiradi va o‘qishga ichki qiziqish uyg‘otadi. Bu omillar o‘qib tushunishni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Maqolaning maqsadi – kommunikativ-metodik yondashuv asosida milliy kontentli matnlar vositasida o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik mexanizmini asoslash va tegishli topshiriqlar majmuasini ishlab chiqishdan iborat.

O‘qishni o‘qitish nazariyasida S.K. Folomkina o‘qishni maqsadiga ko‘ra to‘rt turga – ko‘rib chiqaruvchi, tanishtiruvchi, o‘rganuvchi va qidiruvchi o‘qishga ajratadi; bu tasnif o‘qish topshiriqlarini farqlashning metodik asosi bo‘lib xizmat qiladi[4]. Kommunikativ yondashuv tarafdorlari (D. Nunan, Ye.I. Passov)[5;6] o‘qishni mustaqil kommunikativ faoliyat sifatida qaraydi va matn ustida ishlashni ma’no izlashga yo‘naltiradi. Zamonaviy metodikada o‘qishni o‘rgatishning matnoldi (pre-reading), matnusti (while-reading) va matndan keyingi (post-reading) bosqichlardan iborat uch fazali modeli keng qo‘llaniladi.

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida B. To‘xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova ishlarida matn bilan ishlash masalalari yoritilgan[1]; o‘zbek tilini o‘zga tilli auditoriyada o‘qitishning lingvokulturologik jihatlari X.S. Muxitdinova[2], X. Kadirova[3] tadqiqotlarida tahlil qilingan. Biroq milliy kontentli matnlar vositasida, aynan kommunikativ-metodik yondashuv asosida o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi yetarlicha maxsus o‘rganilmagan.

Tadqiqotda ilmiy-metodik adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, matn tahlili, o‘qish turlari bo‘yicha topshiriqlarni tasniflash, pedagogik kuzatuv va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil natijalari asosida milliy kontentli matnlar vositasida o‘qib tushunishni rivojlantiruvchi uch fazali topshiriqlar modeli shakllantirildi.

O‘qib tushunish – yozma matndagi ma’noni idrok etish va qayta ishlash orqali muallif fikrini anglash jarayoni. U ikki yo‘nalishdagi qayta ishlashni birlashtiradi: matn elementlaridan (harf, so‘z, gap) ma’noga boruvchi va o‘quvchining oldingi bilimi hamda taxminidan matnga qaytuvchi. Kommunikativ-metodik yondashuv o‘qishni shaxsiy ma’no qurish va kommunikativ vazifani hal etish vositasi sifatida talqin etadi: o‘quvchi matnni biror real maqsad (ma’lumot topish, fikr bildirish, vazifani bajarish) bilan o‘qiydi. Shu sababli har bir o‘qish topshirig‘i o‘qishdan oldin aniq kommunikativ niyat (o‘qish ustanovkasi) bilan ta’minlanishi lozim.

O‘qib tushunishni rivojlantirish uchun milliy kontentli matnlar quyidagi mezonlar asosida tanlanadi:

- mazmuniy qiymat: matn o‘quvchiga tanish va qadrli madaniy mazmunni aks ettirishi, tarbiyaviy zaryadga ega bo‘lishi;
- til darajasiga moslik: leksik va grammatik murakkablik o‘quvchining til darajasiga muvofiq, notanish so‘zlar ulushi me’yorida bo‘lishi;
- kommunikativ salohiyat: matn muhokama, fikr almashinuv va ijodiy davom uchun mavzu bera olishi;
- hajm va janr xilma-xilligi: maqol, ertak, rivoyat, axborot xarakteridagi matnlar muvozanatda bo‘lishi.

Kommunikativ-metodik yondashuv bitta matn ustida turli o‘qish turlarini izchil mashq qilishni nazarda tutadi. Quyidagi jadvalda o‘qishning to‘rt turi, ularning didaktik maqsadi va milliy kontentli matn asosidagi namunaviy topshiriqlar keltirilgan.

O‘qish turi	**Didaktik maqsad**	**Milliy kontentli matn asosidagi topshiriq namunasi**
Ko‘rib	Matnning	Sarlavha va rasmlarga qarab matn

chiquvchi o‘qish	umumiy mavzusi bilan tanishish	qaysi milliy bayram haqida ekanini taxmin qiling.
Tanishtiruvchi o‘qish	Asosiy mazmunni umumiy tushunish	Matnni o‘qib, unda tasvirlangan marosimning bosh g‘oyasini bir gap bilan ifodalang.
O‘rganuvchi o‘qish	Mazmunni to‘liq va aniq tushunish	Matndagi an’ana bosqichlarini ketma-ketlikda yozing va har birini izohlang.
Qidiruvchi o‘qish	Kerakli aniq ma’lumotni topish	Matndan milliy taom tayyorlashda ishlatilgan masalliqlarni toping va guruhlang.

1-jadval. O‘qish turlari va milliy kontentli matn asosidagi topshiriqlar

Milliy kontentli matn ustida ishlash quyidagi izchil bosqichlarda tashkil etiladi:

- Matnoldi bosqichi: mavzuni faollashtirish, sarlavha va tasvirlar asosida mazmunni bashorat qilish, kalit so‘zlar bilan tanishtirish, o‘qish maqsadini aniq qo‘yish. Bu bosqich o‘qishni motivlashtiradi va tushunishni osonlashtiradi.
- Matnusti bosqichi: o‘qish maqsadiga mos turdagi o‘qishni amalga oshirish, kalit ma’lumotlarni ajratish, taxminlarni tekshirish, matn mantiqiy qismlarga bo‘lish, savollarga javob topish.
- Matndan keying bosqich: tushunilgan mazmunni muhokama qilish, fikr bildirish, matn asosida dialog yoki ijodiy matn yaratish – ya’ni o‘qishni boshqa nutqiy faoliyat turlari bilan bog‘lash.

Bunday tizim o‘qib tushunishni tinglash, gapirish va yozish bilan uzviy bog‘liq holda rivojlantiradi, bu esa kommunikativ-metodik yondashuvning yaxlitlik tamoyiliga to‘liq mos keladi.

Tizimning samaradorligini matnning maqsadli tanlanishi, har bir o‘qish topshirig‘ining aniq kommunikativ ustanovka bilan berilishi, o‘qish turlarining muvozanatli mashq qilinishi, lug‘at ustida oldindan ishlash hamda tushunishni baholashda yopiq (test) va ochiq (ijodiy) topshiriqlarni uyg‘unlashtirish ta’minlaydi.

Tadqiqot quyidagi xulosalarga olib keladi. Birinchidan, kommunikativ-metodik yondashuv o‘qib tushunishni mexanik o‘qishdan ma’no qurish va undan muloqotda foydalanish jarayoniga aylantiradi. Ikkinchidan, milliy kontentli matnlar o‘quvchining tanish madaniy tajribasiga tayanishi, motivlovchi va tarbiyaviy salohiyati bilan o‘qib tushunishni rivojlantirish uchun qulay material hisoblanadi. Uchinchidan, samaradorlik o‘qishning to‘rt turini va matn bilan ishlashning uch fazasini qamrab oluvchi, aniq kommunikativ maqsadga yo‘naltirilgan topshiriqlar tizimini qo‘llash orqali ta’minlanadi.

Tadqiqot istiqbollari milliy kontentli matnlar majmuasi va ularga mos o‘qish topshiriqlarni yaratish hamda tizimni tajriba-sinovdan o‘tkazish bilan bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2006.
2. Muxitdinova X.S. O‘zbek tilini chet til sifatida o‘qitishning lingvodidaktik asoslari. – Toshkent, 2020.
3. Kadirova X. O‘zbek tilini xorijiy til sifatida o‘qitishda pedagogikaning muhim jihatlari // O‘zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya. – 2022. – № 1(5).
4. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе. – М.: Высшая школа, 2005.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989.
6. Nunan D. Task-Based Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.